

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

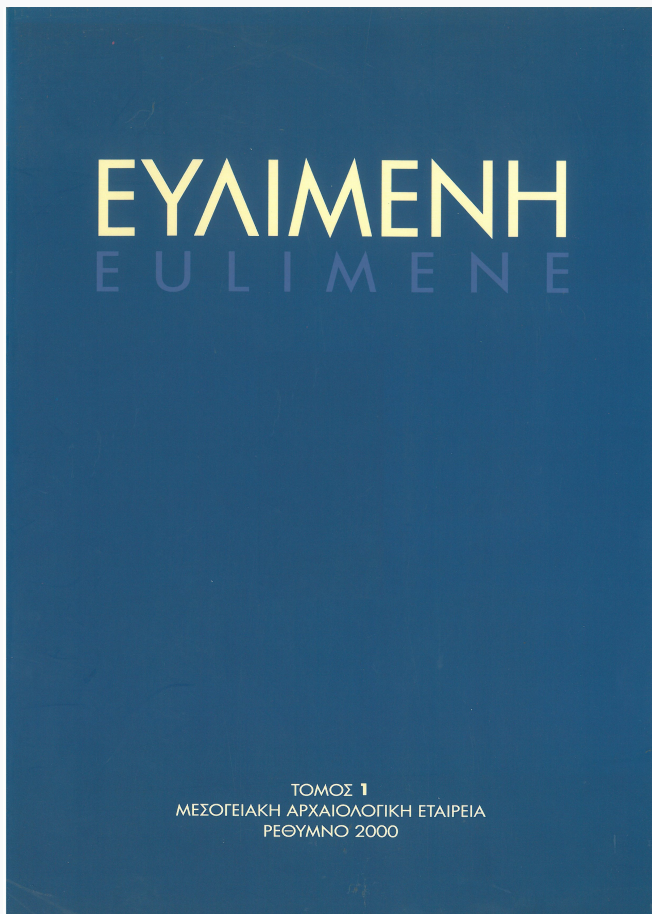

Τόμ. 1 (2000)

ΕΥΛΙΜΕΝΗ 1 (2000)

Ψήγματα κριτικής

David Jordan

doi: [10.12681/eul.32694](https://doi.org/10.12681/eul.32694)

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ,
ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ, ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 1
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Ρέθυμνο 2000

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Π. Μανουσάκη 5 - Β. Χάλη 8

GR 741 00 - Ρέθυμνο

PUBLISHER

MEDITERRANEAN

ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

P. Manousaki 5 - V. Chali 8

GR 741 00 - Rethymno

ΕΚΔΟΤΕΣ - ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)

Δρ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Χανιά)

EDITORS

Dr. Nikos Litinas (Rethymno)

Dr. Manolis I. Stefanakis (Chania)

Η Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία και οι Εκδότες του περιοδικού
ευχαριστούν θερμά τους Δήμους Ρεθύμνου και Αρκαδίου για τις
χορηγίες τους στη δαπάνη της έκδοσης.

Mediterranean Archaeological Society and the Editors wish to thank the
Municipalities of Rethymnon and Arkadi for their sponsorship.

© ΕΥΛΙΜΕΝΗ 2000
EULIMENE

ISSN: 1108-5800

Επιστημονική Επιτροπή

Καθ. Πέτρος Θέμελης (Ρέθυμνο)
Καθ. Νίκος Σταμπολίδης (Ρέθυμνο)
Δρ. Charles V. Crowther (Οξφόρδη)
Δρ. Alan W. Johnston (Λονδίνο)
Καθ. Άγγελος Χανιώτης (Χαϊδελβέργη)
Δρ. Ιωάννης Τουράτσογλου (Αθήνα)
Καθ. Σοφία Καμπίτση (Ρέθυμνο)

Advisory Editorial Board

Prof. Nikos Stampolidis (Rethymno)
Prof. Petros Themelis (Rethymno)
Prof. Angelos Chaniotis (Heidelberg)
Dr. Charles V. Crowther (Oxford)
Dr. Alan W. Johnston (London)
Dr. Ioannis Touratsoglou (Athens)
Prof. Sofie Kambitsis (Rethymno)

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ είναι μία επιστημονική περιοδική έκδοση που περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία εστιάζοντας στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου από την Υστερομινωϊκή / Υπομινωϊκή / Μυκηναϊκή εποχή (12^{ος} / 11^{ος} αι. π.Χ.) έως και την ύστερη αρχαιότητα (5^{ος} / 6^{ος} αι. μ.Χ.).

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ περιλαμβάνει επίσης μελέτες στην Ανθρωπολογία, Παλαιοδημογραφία, Παλαιοπεριβάλλον, Παλαιοβοτανολογία, Ζωοαρχαολογία, Αρχαία Οικονομία και Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές εμπίπτουν στα προαναφερθέντα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Ευρύτερες μελέτες στην Κλασική Φιλολογία και Αρχαία Ιστορία θα γίνονται δεκτές, εφόσον συνδέονται άμεσα με μία από τις παραπάνω επιστήμες.

Παρακαλούνται οι συγγραφείς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παρακάτω οδηγίες:

1. Οι εργασίες υποβάλλονται στην Ελληνική, Αγγλική, Γερμανική, Γαλλική ή Ιταλική γλώσσα. Κάθε εργασία συνοδεύεται από μια περίληψη περίπου 250 λέξεων σε γλώσσα άλλη από εκείνη της εργασίας.
2. Συντομογραφίες δεκτές σύμφωνα με το *American Journal of Archaeology*, *Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP*.
3. Τα γραμμικά σχέδια γίνονται με μαύρο μελάνι σε καλής ποιότητας χαρτί με ξεκάθαρους χαρακτήρες, ώστε να επιδέχονται σμίκρυνση. Οι φωτογραφίες είναι ασπρόμαυρες, τυπωμένες σε γυαλιστερό χαρτί. Όλα τα εικονογραφικά στοιχεία είναι αριθμημένα σε απλή σειρά.
4. Οι εργασίες στέλνονται σε δύο εκτυπωμένα αντίτυπα συνοδευόμενα από το κείμενο σε δισκέτα ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Είναι υποχρέωση του κάθε συγγραφέα να εξασφαλίζει γραπτή άδεια για την αναπαραγωγή υλικού που έχει δημοσιευτεί αλλού ή είναι αδημοσίευτο.

Οι συγγραφείς θα λαμβάνουν δέκα αντίτυπα και έναν τόμο του περιοδικού. Επιπλέον αντίτυπα θα μπορούν να αγοραστούν.

Συνδρομές - Συνεργασίες - Πληροφορίες:

Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, Π. Μανουσάκη 5 - Β. Χάλη 8, GR 741 00 Ρέθυμνο

Δρ. Νίκος Λίτινας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλολογίας, Ρέθυμνο - GR 74 100

Δρ. Μανώλης Ι. Στεφανάκης, Καλόβες- Αποκορώνου, Χανιά - GR 73003

EULIMENE is an academic periodical which contains studies in Classical Archaeology, Epigraphy, Numismatics, and Papyrology, with particular interest in the Greek and Roman Mediterranean world. The time span covered by EULIMENE runs from the Late Minoan / Sub Minoan / Mycenaean period (12th / 11th cent. BC) through to the late Antiquity (5th / 6th cent. AD).

EULIMENE will also welcome studies on anthropology, palaeodemography, palaeo-environmental, botanical and faunal archaeology, the ancient economy and the history of science, so long as they conform to the geographical and chronological boundaries noted. Broader studies on Classics or Ancient History will be welcome, though they should be strictly linked with one or more of the areas mentioned above.

It will be very much appreciated if contributors consider the following guidelines:

1. Contributions should be in either of the following languages: Greek, English, German, French or Italian. Each paper should be accompanied by a summary of about 250 words in one of the above languages, other than that of the paper.
2. Accepted abbreviations are those of *American Journal of Archaeology*, *Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP*.
3. Line drawings should be in black ink on good quality paper with clear lettering, suitable for reduction. Photographs should be glossy black-and-white prints. All illustrations should be numbered in a single sequence.
4. Please send two hard copies of your text and one version on computer disc.

It is the author's responsibility to obtain written permission to quote or reproduce material which has appeared in another publication or is still unpublished.

Ten offprints of each paper, and a volume of the journal will be provided to the contributors free of charge. Additional offprints may be purchased.

Subscriptions - Contributions - Information:

Mediterranean Archaeological Society, P. Manousaki 5 - V. Chali 8, GR 741 00 Rethymno

Dr. Manolis I. Stefanakis, Kalives - Apokoronou, Chania, GR - 73003

Dr. Nikos Litinas, University of Crete, Dep. of Philology, Rethymno, GR - 74 100

web : <http://www.phl.uoc.gr/eulimene/>

mail : eulimene@mail.com

Περιεχόμενα
EYAIMENH 1 (2000)

List of contents
EULIMENE 1 (2000)

Περιλήψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti	6
Anagnostis Angelarakis , Aspects of demography and palaeopathology among the hellenistic Abderetes in Thrace, Greece	13
Antonio Corso , Praxitelian Dionysi	25
Angelos Chaniotis , Hellenistic Lasaia (Crete): a dependent polis of Gortyn. New epigraphic evidence from the Asklepieion near Lasaia	55
Εύα Γραμματικάκη - Νίκος Λίτινας , Μαγικός κατάδεσμος	61
Nikos Metenidis , Zu den Denarbildern des CN. PLANCIUS	71
Manolis I. Stefanakis , Kydon the oikist or Zeus Cretagenes Kynotraphes? The problem of interpreting Cretan coin types	79
Ioannis Touratsoglou , The price of power: Drachms in the name of Alexander in Greece (On the occasion of the Thessaly/1993 confiscation)	91
Σελήγη Ψωμά , Σκάψα και Κίθας. Η νομισματική μαρτυρία	119
David Jordan , Ψήγματα κριτικής	127
Nikos Litinas , A private letter of the VI A.D.	133

Περιλήψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti

Anagnostis Angelarakis, Aspects of demography and palaeopathology among the hellenistic Abderetes in Thrace, Greece, *EYΛIMENH* 1 (2000), 13-24

Η εργασία αυτή παρουσιάζει αποτελέσματα φυσικής ανθρωπολογικής έρευνας οστεολογικού υλικού των αρχαίων Αβδήρων, χρονολογούμενο στην Ελληνιστική εποχή.

Η καλή διατήρηση ενός σκελετικού δείγματος 48 ατόμων, αποτελούμενο από τα δύο γένη και από διαφορετικές ηλικίες, έδωσε τη δυνατότητα να πραγματοποιηθούν λεπτομερείς εργαστηριακές αναλύσεις σκελετικής βιολογίας, παλαιοπαθολογίας, και αρχαιομετρίας.

Τα επιστημονικά δεδομένα αυτής της έρευνας διαφωτίζουν πολλές πλευρές του δημογραφικού τομέα, του παλαιοπαθολογικού συνόλου, και των ιδιοτήτων των σκελετο-μυικών αναγλύφων μεταξύ ανδρών και γυναικών αυτής της εποχής στα Αβδηρα, δίνοντας έτσι την δυνατότητα να πραγματοποιηθούν ακριβέστερες διαχρονικές συγκρίσεις μεταξύ των πληθυσμών αυτού του χώρου από την Αρχαϊκή έως και τη ΜεταΒυζαντινή περίοδο.

Antonio Corso, Praxitelian Dionysi, *EYΛIMENH* 1 (2000), 25-53

Si percorre l'evoluzione dell'interpretazione statuaria di Dioniso nel Santuario di Dioniso Eleutereo ad Atene, dallo xoanon arcaico del dio alla statua criselefantina di Alcamene, ai tipi Hope, alcamenico, e Sardanapalo, cefisodoteo. Questa tradizione figurativa, e l'Ermete con Dioniso di Cefisodoto il Vecchio, stanno alla base della ridefinizione del dio operata da Prassitele. L'immagine di Dioniso accreditata nelle 'Baccanti' di Euripide ebbe pure un rilevante impatto nella cultura figurativa tardoclassica. Alla bottega di Prassitele è riconducibile la base di monumento coregico, con Dioniso e due Vittorie, che si trova ad Atene, Museo Archeologico Nazionale, n. 1463. Il Dioniso di Prassitele ricordato da Plinio e descritto da Callistrato può esser riconosciuto, grazie alla descrizione di questi, nel tipo Sambon/Grimani. Il Dioniso d'Elide, pure di Prassitele, è raffigurato su monete di questa città e riconoscibile nel tipo Tauromorfo Vaticano/Albani. L'Ermete con Dioniso di Olimpia è forse un donario degli Elei del 343 A. C. ed è quasi certamente un'opera originale di Prassitele. Ai figli di Prassitele è ascrivibile il Dioniso WoburnAbbey/Castle Howard, rimeditazione del tipo Sambon/Grimani. Il tipo Richelieu/Prado pare dipendere da una variante protoellenistica del tipo Woburn Abbey/Castle Howard, il tipo Jacobsen sembra essere un adattamento dello stesso alla temperie barocca, il tipo Terme pare costituire una rimeditazione del medesimo in chiave Rococò. Il tipo Cirene offre una soluzione tardorepubblicana dello stesso schema compositivo, rispondente all'esigenza eclettica di valorizzare le soluzioni ritenute migliori di Prassitele, Policleto e Lisippo. Il tipo Borghese/Colonna sembra un adattamento del ritmo Woburn Abbey alla predilezione neoattica per ritmi frontali. Il

tipo Horti Lamiani/Holkham Hall pare un adattamento del tipo Woburn Abbey alla posizione di quinta architettonica destra di un ambiente. Il tipo Copenhagen/Valentini risponde al bisogno, tipico del classicismo romano, di dare movimento e vita alla creazione statuaria. Altri due Dionisi, che si trovano a Digione e a Cirene, sono variazioni del tipo Jacobsen. La documentazione raccolta dimostra che l'immagine del dio elaborata nella corrente prassitelica divenne quella consueta nella cultura iconografica di età ellenistica e imperiale.

Angelos Chaniotis, Hellenistic Lasaia (Crete): a dependent polis of Gortyn. New epigraphic evidence from the Asklepieion near Lasaia, *EYAIMENH* 1 (2000), 55-60

Ziegelstempel, die 1987 im Tal von Agia Kyriake bei Lasaia (Kalo Limenes) gefunden wurden, nennen Zenas, Sohn des Apellonios. Dieser Mann war verantwortlich oder trug die Kosten für den Bau oder die Restaurierung eines dem Asklepios geweihten Bauwerkes (SEG XLII 804, spätes 2. Jh. v. Chr.). Er kann mit dem gortynischen Magistraten Zenas, Sohn des Apellonios, identifiziert werden, der in einer Inschrift aus dem Pythion von Gortyn genannt wird (I.Cret. IV 251, late 2nd cent. B.C.). Unabhängig davon, ob Zenas als gortynischer Beamter oder als Privatperson im Asklepieion bei Lasaia tätig war, deutet seine Tätigkeit darauf hin, daß dieses Heiligtum, genau wie das Asklepieion von Lebene, im Besitz der Gortynier war. Der neuer Fund unterstützt die Annahme, daß spätestens im späten 2. Jh. v. Chr. Lasaia eine abhängige Gemeinde von Gortyn war.

Εύα Γραμματικάκη - Νίκος Λίτινας, Μαγικός κατάδεσμος, *EYAIMENH* 1 (2000), 61-69

Edition of a separation curse, inscribed in a soft stone (steatite). It was found in a robbed cist grave at the site of the Venizelion Hospital (Knossos, North Cemetery). By the remaining evidence the grave can be dated from the last quarter of the first century B.C. to the third quarter of the first century A.D. Over this tomb and another cist grave, a large monument was erected. Evidence for cult of the dead in the monument, unique in this cemetery, may be connected with the curse.

This is the first inscribed separation curse in a steatite and the first separation curse found in Crete. The *defixiones* were thrown in graves of untimely persons or in chthonic sanctuaries. Precious or semi-precious gemstones were not used as *defixiones*, because of their cost and scarcity. However, steatite can be considered as a cheap and easy to find stone and in our case probably its colour effected its certain use. Someone is asking from one or more deities to separate a man and a woman, Preimogenes and Daphne. The inscription can be dated in the end of the first century A.D.-beginning of the second century A.D. because of the characteristic forms of the letters of that period, the names mentioned (esp. Preimogenes) and the dating of the grave in the Roman period. Translation of the text: «(Magic letters). Separate Preimogenes, whom Artemeis bore, from Daphne, whom Daphne bore».

Nikos Metenidis, Zu den Denarbildern des CN. PLANCIUS, EYAIMENH 1 (2000), 71-77

Plancius' coin portrays on the obverse a female head wearing *causia* (the Macedonian hat). This attribute has been quickly recognized and its Macedonian connection would have been registered by any average Roman. The goat on the reverse is a species familiar to Crete. It is often represented on Cretan coins like the bow and arrow, which are also similar to Cretan forms.

Cn. Plancius selected types for his coins which illustrate events connected with his military and political career. He first served in Crete under the proconsul Q. Metellus 68-66 B.C., then in 62 B.C. as military tribune in the army of C. Antonius, in which province he was quaestor under the proprætor L. Appuleius.

Before entering his curule aedile office was accused of electoral corruption, but being defended by Cicero was acquitted. The summation of his own military service on his coin types anticipates the answer to the question that was raised by the prosecution at his trial. «You ask» said Cicero, «what military service has he seen? He was a soldier in Crete...and he was a military tribune in Macedonia».

This complementary summation of the two different types can also be moved into the mythological sphere of the Onomastic: Karanos for the Deductio-Heros of the Macedonians which is also the name for the wild goat called Karano by the Cretans.

Manolis I. Stefanakis, Kydon the oikist or Zeus Cretagenes Kynotraphes? The problem of interpreting Cretan coin types, EYAIMENH 1 (2000), 79-90

Η ερμηνεία των νομισματικών παραστάσεων είναι πολλές φορές δύσκολη και το φαινόμενο είναι ιδιαίτερα αισθητό στα κρητικά νομίσματα. Ανάμεσα στις άφθονες αφηγηματικές και μη παραστάσεις της κρητικής νομισματικής εικονογραφίας, για παράδειγμα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το βρέφος που θηλάζεται από μια σκύλα στους ασημένιους στατήρες, δραχμές, τετρώβολα και τετράδραχμα της Κυδωνίας. Η παράσταση έχει πιθανότα επηρεαστεί από ρωμαϊκά πρότυπα και ως εκ τούτου δεν θεωρείται πρωιμότερη των αρχών του δευτέρου αι. π.Χ. Οι δύο σημαντικές ερμηνείες που έχουν προταθεί για το θηλαζόμενο βρέφος, ως Κύδων ο οικιστής ή ως Δίας κυνοτραφής, υποστηρίζονται από σωρεία επιχειρημάτων. Ανάλογη είναι η περίπτωση των ασημένιων στατήρων της Γόρτυνας του δευτέρου μισού του τετάρτου και του πρώτου μισού του τρίτου αι. π.Χ. όπου μια γυναικεία μορφή εικονίζεται καθισμένη στα κλαδιά ενός δέντρου σε διάφορες στιγμές. Η μορφή έχει ερμηνευτεί, μεταξύ άλλων, ως Βριτόμαρτυς και ως Ευρώπη.

Το πρόβλημα της ερμηνείας των παραπάνω παραστάσεων και εν γένει πολλών ακόμα αφηγηματικών σκηνών και μορφών στα κρητικά νομίσματα οφείλεται αφενός στην πληθώρα των μυθολογικών παραλλαγών που ξεπηδούν στα κλασσικά και ελληνιστικά χρόνια, ποιητική και γενικότερα καλλιτεχνική αδειά, και αφετέρου στην έλλειψη επιχωρίων πηγών για την κρητική μυθολογία. Οι υπάρχουσες πηγές βασίζονται σε εκδοχές των μύθων της κυρίως Ελλάδος οδηγώντας συχνά σε παρερμηνείες της Κρητικής νομισματικής εικονογραφίας. Ταυτόχρονα οι ελλαδίτικες επιρροές στην κρητική τέχνη, ή η από ελλαδίτικο χέρι εκτέλεση των νομισματικών σφραγίδων, περιπλέκουν ακόμα περισσότερο την κατάσταση καθώς η ιδιαιτερότητα της κρητικής

παράδοσης «μολύνεται» με ξένα στοιχεία, τα οποία απομακρύνουν ακόμα περισσότερο από την σωστή ερμηνεία των νομισματικών τύπων.

Ioannis Touratsoglou, The price of power: Drachms in the name of Alexander in Greece (On the occasion of the Thessaly/1993 confiscation), *EYΛΙΜΕΝΗ* 1 (2000), 91-118

Ο «θησαυρός» που κατεσχέθη από τις διωκτικές αρχές της Αττικής το 1993 και απαρτίζεται από τετράδραχμα Φιλίππου Β' (1 τεμ.), Αλεξάνδρου Γ' (3 τεμ.), Λυσιμάχου (1 τεμ.) και Αθηνών (2 τεμ.), δραχμές Αλεξάνδρου Γ' (37 τεμ.), Φιλίππου Γ' (6 τεμ.), Λυσιμάχου (2 τεμ.), Λαρίσης (3 τεμ.) και Φαρσάλου (1 τεμ.), ημίδραχμα Φαρσάλου (2 τεμ.), Οπουντίων Λοκρών (3 τεμ.) και Σικυώνος (1 τεμ.) καθώς και διώβολα Λαρίσης (1 τεμ.), αντιπαραβαλλόμενος προς άλλα «ευρήματα» της εποχής, επιβεβαιώνει ορισμένες παρατηρήσεις που είχαν διατυπωθεί κατά το παρελθόν σχετικά με την κυκλοφορία των νομισμάτων των μικρών, περιφερειακών νομισματοκοπειών στον αιώνα που ακολούθησε το θάνατο του Αλεξάνδρου και αποδεικνύει για ακόμη μια φορά τον τοπικό χαρακτήρα όχι μόνον των περισσότερων από αυτά, αλλά και άλλων με μεγαλύτερη παραγωγή. Επιπλέον, η μελέτη του νέου «θησαυρού» από το θεσσαλικό, όπως εικάζεται, χώρο, πιστοποιεί τη δύναμη, αλλά και το εμβόλιμο, ορισμένων, βασιλικών στην πλειονότητά τους νομισματοκοπιών (χωρίς να λησμονηθεί και η Αθήνα) με πανελλήνια εμβέλεια της παραγωγής τους.

Αφορμή και για μια γενικότερη επισκόπηση των νομισματικών πραγμάτων στην Ελλάδα κατά τους χρόνους των Διαδόχων και των αρχών που τα διείπαν, ο «θησαυρός» από τη Θεσσαλία, συμβάλλει στην κατάδειξη, κατά τρόπο παραστατικό, και του πρωταγωνιστικού ρόλου (ιδιαίτερα αυτού) των αλεξάνδρειων δραχμών ως κατεξοχήν μέσου άσκησης μιας δια πυρός και σιδήρου πολιτικής επικράτησης και επιβολής, κατά τον αιώνα των μισθοφόρων και των τυχοδιωκτών, των ριψοκίνδυνων ανταπαιτητών της εξουσίας —εστεμμένων και μη καπήλων του αλεξάνδρειου οράματος— και των ταλαιπωρημένων βετεράνων της ασιατικής εκστρατείας.

Σελήνη Ψωμά, Σκάψα και Κίθας. Η νομισματική μαρτυρία, *EYΛΙΜΕΝΗ* 1 (2000), 119-126

Dans le présent article, l'auteur a essayé de montrer que la cité de Skapsa est celle qui frappa des monnaies d'argent (tétroboles et tritétartémoria) au Ve siècle avec la légende ΚΑ- et de monnaies de bronze au IVe siècle portant la légende Σκαψαί(ων). Etant donné que les lettres σκ- peuvent alterner avec la lettre κ en grec ancien, les cités de Kapsa et de Skapsa, comme celles de Kithas et de Skithai, sont identiques. Les types avec lesquels le monnayage d'argent et de bronze de la cité de Skapsa est frappé, reproduisent ceux des autres cités de la région. La cité de Skapsa peut être localisée en Chalcidique occidentale, au sud de Potidée. Il est certain qu'elle participa à la Ligue Chalcidienne à partir de 357 av. J.-C. Il faut localiser la cité de Kithas dans la région à l'ouest d'Olynthe et au nord de Sinos et de Potidée. Il s'agissait très probablement d'une cité de la Crousidae. Le didrachme de Berlin et les tétroboles de poids attique à la tête de lion au droit que Gaebler et Flensted-Jensen ont attribués aux Skithai, ont été frappés par la cité de Scionè.

David Jordan, Ψήγματα κριτικής, *EYLIMENH* 1 (2000), 127-131

Critical Trifles

1. α. At *PGM* XXXV 26 read τῷ φοροῦντι τὸ χαριτήσιν (for χαριτήσιον) τοῦ <το>. β. In the left-hand column of 31-40 read ³¹πά<ν>τα τὰ π'ν'εύ/³²ματα τῆς κοσμή/³³σεος <καί?> εὐκρα/³⁴σίας· ἐπικαλοῦ/³⁵μαι καὶ παρακαλῶ/³⁶καὶ ἐξορκίζω/³⁷ὑμᾶς, ἵνα μου ὑ/³⁸πακούσητε κ(αὶ) ἀπαραβάτους χά/³⁹[ριν δῶτ]ε τῷ φοροῦτι τὸ/⁴⁰[χ]αριτήσιν μου τοῦτο.

2. At *PGM* O 1.4 and 1.10 read not λαλήσεν (for λαλήσειν) but λαλήσε(ν) (for λαλήσαι (ν)).

3. Behind a puzzling phrase in *DTAud* 155-70 (Rome, IV-V A.D.) there probably stood the words: ὑμεῖς δέ, ἐφυδριάδες νύμφαι, αἰδώνιαι, ἔγχωροι κατοικοῦσαι

Nikos Litinas, A private letter of the VI A.D., *EYLIMENH* 1 (2000), 133-140

Ο πάπυρος εἶναι τμήμα μιας ιδιωτικής επιστολής, που χρονολογείται στον ἕκτο αι. μ.Χ. Το κείμενο μας παρέχει μία ακόμη μαρτυρία για τη λέξη μετριότης (βλ. στ. 2 σημ.) και για τις *formulae valetudinis* τον ἕκτο αι. μ.Χ. (βλ. στ. 2 σημ.). Πρβλ. επίσης τη λέξη στιχαροκαρρακάλλιον στον στ. 5, η οποία μαρτυρείται για δεύτερη φορά ἕως σήμερα στους ελληνικούς παπύρους (βλ. στ. 4 σημ.).

Μετάφραση κειμένου

† Τις επιστολές σου κάθε τόσο, τις οποίες η μετριότητά μου [... λαμβάνει ...

Ὅσον αφορά την υγεία μου, εἶμαι καλά με τη βοήθεια του Θεοῦ. Μην [... Θα ἤθελα να γνωρίζεις γι' αυτό που μου ἔστειλες] ὅτι το ἔλαβα και το στιχαροκαρρακάλλιον [...

] πως αυτή τη στιγμή και [δεν] ἔχω ακόμη το δακτυλίδι [...

[στείλε] μου [αμέσως;] ὅ,τι σου ἔγραψα [...

† Απολλώ[...]

Appendix

Τρόπος αναφοράς ενός αποστολέα στην προσωπική του υγεία και την ενημέρωση του παραλήπτη (ὅτι εἶναι δηλαδή καλά) στις ιδιωτικές επιστολές.

Μεταξύ δύο προσώπων (Α και Β) που αλληλογραφούσαν διακρίνουμε τους εξής λογότυπους:

Κατά την πτολεμαϊκή περίοδο ο αποστολέας απλά και μόνο πληροφορεῖ τον αποδέκτη.

A: Λογότυπος κλεισίματος επιστολής: γράφε δ' ἡμῖν περὶ ὧν ἂν βούλη

B: Λογότυπος ανοίγματος επιστολής: εἰ ἔρρωσαι καὶ τᾶλλα σοι κατὰ γνώμην ἐστίν, εἴη ἂν ὡς ἡμεῖς θέλομεν· ὑγίαινον δὲ καὶ αὐτός

Λογότυπος κλεισίματος επιστολής: γράφε δ' ἡμῖν περὶ ὧν ἂν βούλη

Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο κυρίως μέχρι τον δεύτερο αι. μ.Χ., αλλά και σπανιότερα κατά τον τρίτο αι. μ.Χ. απαντάται στους παπύρους μία φρασεολογία παρόμοια με αυτή της πτολεμαϊκής περιόδου, αλλά η χρήση της δεν εἶναι εκτεταμένη.

A: Λογότυπος κλεισίματος επιστολής: γράφε περί τῆς υἰείας σου

B: Λογότυπος ανοίγματος επιστολής: Συνήθως δεν υπάρχει άμεση απάντηση: σπάνια απαντά η φράση του τύπου: πρὸ μὲν πάντων εὐχομαί σε υἰγαίνειν μετὰ τῶν σῶν πάντων κάγῶ γὰρ αὐτὸς υἰγαίνω

Λογότυπος κλεισίματος επιστολής: γράφε περί τῆς υἰείας σου

Από τα τέλη του τρίτου αι. μ.Χ. έως και τον πέμπτο αι. μ.Χ. ο αποστολέας δεν αναφέρει τίποτα απολύτως για την προσωπική του υγεία. Από το τέλος του πέμπτου αι. μ.Χ. και εξής η πρακτική αλλάζει. Η ευχή του αποστολέα να πληροφορηθεί για την υγεία του παραλήπτη επανεμφανίζεται στις ιδιωτικές επιστολές στο τέλος τους.

A: Λογότυπος κλεισίματος επιστολής: δηλώσέ μοι περί τῆς σῆς υἰείας

B: Λογότυπος ανοίγματος επιστολής: υἰγαίνω cὺν Θεῷ

Λογότυπος κλεισίματος επιστολής: δηλώσέ μοι περί τῆς σῆς υἰείας

A: Λογότυπος ανοίγματος επιστολής: ἔδεξάμην τὰ περί τῆς σῆς υἰείας

ταιριάζει στο κείμενό μας. Επιπλέον, δεν έχουμε μαρτυρίες για κανένα άλλο χαριτήσιο με την αίτηση για βασιλικό στεφάνι. Ο πάπυρος είναι πάρα πολύ φθαρμένος για να στηρίξει το παρ του του Cammelli ή την ανωμαλία που ο Preisendanz προτείνει —με υπερβολική βεβαιότητα, κατά την γνώμη μου— χωρίς να στίζει κάποιο γράμμα. Και πρόβλημα δημιουργεί η λέξη πνεῦμα. Ως ανάγνωση είναι απαραίτητη, αλλά θα αποτελούσε το μόνο παράδειγμα στο οποίο πνεῦμα (= ψυχή; το *Zauberkraft* του Preisendanz;) ζητείται σε χαριτήσιο. Υποπεύομαι ότι το χωρίο είναι φθαρμένο και ότι η φθορά προέρχεται από κάποιο ελαττωματικό πρότυπο ή από κάποια παραντιγραφή εκ μέρους του γραφέα μας. Θα πρότεινα:

24 καὶ ἐζορ-
 25 κίζω ὑμᾶς, ἵνα δώτε χάριν καὶ νίκην καὶ δύναμιν καὶ πνεῦ-
 26 μα ..... ΑΤΟΥ διάδημα τῶ φοροῦτι τὸ χαριτήσιον τοῦ<το>.

24 ἐξορκίζω   25 δῶτε   26 φοροῦντι   χαριτήσιον

«... και σας εξορκίζω να δώσετε χάρη και νίκη και δύναμη και πνεύμα (;) ... στεφάνι στο φορούντα αυτό το χαριτήσιο.»

β.

Για να υποστηρίξει την ερμηνεία του για το χαριτήσιον ο Preisendanz δέχθηκε ότι η ίδια λέξη βρίσκεται αλλού στο κείμενο. Ελέγχοντας τη μεταγραφή του, κατέληξα σε ένα κείμενο που είναι κάπως διαφορετικό από το δικό του. Πρώτα πρώτα παραθέτω τις αναγνώσεις του PGM:

31 παρὰ τὰ πᾶν<ν>εύματα τὰ ἐναντίου ἴδ' ἐπὶ φνεύ-
 32 ματα τῆς κοσμῆ- Παῦ-
 33 σεος [καὶ] ὑψω- 1. Kopf   λος   2. und 3.
 34 σίας. ἐπικαλοῦ- Ἴουλι- Kopf
 35 μαι καὶ παρακαλῶ   ανός
 36 καὶ ἐξορκίζω
 37 ὑμᾶς, ἵνα μου πᾶγ κήλευμα ὑ-
 38 πακούσητε ἀπαραβάτους, χα-
 39 ριτσην μου, κυράν(ου)
 40 [διαδημα]τωφόρου τρίτο<ν>, Σαβάθ.

33 σεος[ ]υψω/σισ pap.   35 καὶ   37 πᾶν κέλευμα   37/39 ὑ/πακούσητε ἀπαραβάτως, χα/ρίτσην
 «Reihenfolge in P: χα[7 B. abgesplittert]τω(οδ. ο)φορου τριτο σαβαθ / χαριτσην μου κυραν(ου)»
 Preisendanz

«Ich rufe an und ersuche und beschwöre euch, auf daß ihr jeglichem Befehl von mir unfehlbar gehorcht, um meinetwillen, des dritten Krone tragenden Herrn, Sabath.»

Όπως θα ερμηνεύα εγώ την φωτογραφία, τα γράμματα (στα κοπτικά;) πάνω στα σχέδια έχουν γραμμές επάνω τους. Τα γράμματα είναι, δηλαδή, μάλλον *nomina sacra*. Δέν κατόρθωσα να τα διαβάσω. Κάτω από τα σχέδια υπάρχει άλλη μία γραμμή αδιάβαστη (τουλάχιστον από εμένα). Και πιο κάτω βρίσκουμε τη λέξη Σαβαθ, απορθογράφηση ή συντόμευση του Σαβαωθ. Διαβάζω:

31	πά<ν>τα τὰ π'ν'εύ-	(ετικέττα [:] αδιάβαση)
32	ματα τῆς κοσμή-	προτομή Παῦ- 2 προτομές
33	σεος <καί?> εὐκρα-	λος
34	σίας· ἐπικαλοῦ-	Ἰουλι-
35	μαι καὶ παρακαλῶ	ανός
36	καὶ ἐξορκίζω	
37	ὕμᾱς, ἵνα μου ὑ-	(ετικέττα [:] αδιάβαση)
38	πακούσητε κ(αὶ) ἀπαραβάτους χά-	
39	[ριν δῶτ]ε τῶ φοροῦτι τὸ Σαβαθ	
40	[χ]αριτίσην μου τοῦτο.	

32/33 κοσμήσεως 38 ἀπαραβάτως 39 δῶτ]ε (πβ. 25): δώτε φοροῦντι 40 χαριτήσιόν

«Ὅλα τα πνεύματα της ευκοσμίας και ευκρασίας, σας επικαλούμαι και παρακαλώ και εξορκίζω να με υπακούσετε και διαρκώς να δώστε χάρη στο φορούντα αυτό το χαριτήσιό μου.»

2. λαλήσαι

Ο *PGM O 1* είναι όστρακο, από την υστερορωμαϊκή εποχή, του οποίου ο σκοπός είναι να σταματήσει το θυμό ενός ανθρώπου προς άλλον. Το κείμενο του Preisendanz

1	Κρόνος, ὁ κατέχων τὸν θυμὸν
2	ὄλων τῶν ἀνθρώπων, κάτε-
3	χε τὸν θυμὸν ὠρι, τὸν ἔτεκεν
4	Μαρία, κὲ μὴ ἐάσης αὐτὸν λαλή-
5	σεν Ἀτρῶ, τῶ ἔτεκεν Τάσης.
6	[ὅτι σε] ὀρκίζω κατὰ τοῦ δακτύ-
7	λου τοῦ θεοῦ, εἶνα μὴ ἀναχά-
8	νη αὐτῶ, ὅτι Κρόνου πέλι κὲ
9	Κρόνω ὑπόκιτε. μὴ ἐάσης
10	αὐτὸν λαλήσεν αὐτῶ μήτε
11	νύκταν μήτε ἡμέραν
12	μήτε μίαν ὥραν.

είναι βασικά αξιόπιστο, αλλά η λέξη λαλήσεν στους στίχους 4/5 και 10 είναι κάπως προβληματική. Μπορούν τα γράμματα να εκπροσωπούν, όπως ο Preisendanz και οι προηγούμενοί του υποθέτουν, το απαρέμφατο μέλλοντα λαλήσειν; Μετά τη λέξη ἐάσης περιμένουμε απαρέμφατο ενεστώτα ή αορίστου. Καλύτερο: λαλήσεν, τουτέστι λαλήσαι{ν}. Βλ. Gignac, *Grammar I* (1976), σελ. 112-14 για τη λανθασμένη προσθήκη του ν στο τέλος λέξης, ιδίως σελ. 113 για την προσθήκη πριν από λέξεις που αρχίζουν με φωνήεν. Δεν πρέπει να υποθέσουμε εδώ -εν στη θέση του -ειν.

3. νύμφαι ἐφυδριάδες

Χαρακτηριστική στους κατάδεσμούς *DTAud* 155-170 (IV-V μ.Χ.), που βρέθηκαν στη Ρώμη, είναι μία αιγιματική φράση σε ποικίλες μορφές:

- 155A.6 Λό(γος)· ὑμῖς δέε Φρυγια δέε / Νυφее Ειδωνее νεοι/εκατοικουσε
 155B.1 ὑμῖς δέ[ε Φρυ]για δέε Νυμφее Ειδωεα νεοικουσε κατα/κουσε
 156.5 Λό(γος)· ὑμῖς δέε Φρυγια δέε Νυμ/φее Ειδωνεα νεαενκω/αενκωρω
 157.1 Λό(γος)· ὑμῖς δέ[ε / Φρυγια δέε Νυμφее Ε]ιδω[νεα νε]ε [—]
 158.4 [Λό(γος)· ὑμῖς δ]έε Φρυγια δέε / [Νυμ]φее Ειδωνεα νεενκωρω / [κατ]οικουσε
 159A.1 [Λό(γος)·] ὑμῖς δέε [Φρυγια δέε Νυμφε]/αι Αιδω[ν]αι [—]
 159B.1 ὑμῖς δ[έε Φρυγια δέε] / Νυμφ[ее Αιδωναι / ν]εενκ[ωρω]
 160.1 Λό(γος)· ὑμ[ῖς δ]έε Φυδ[ρια δέε Νυμφε]/αι Αιδωναι α[ν]εαεκ[ωρω]
 160.27 ὑμῖς δ[έε Φυδρια δέε Νυμφε] / Αιδων[αι νεαενκωρω]
 160.58 Λό(γος)· [δέε] Φ[υ]/δρια δέε Νυμφεαι Αιδων/εα νεαενκωρω
 160.76 Λό(γος)· ὑμῖς δέε Φυδρια δ[έε Νυμ]φ[ее Αι]δων[αι]
 161.5 Λό(γος)· ὑμῖς δέε Φ[υδρια δέε] / Νυμφее Αειδωναι ανεενκωρω
 161.56 Λό(γος)· ὑμῖς δέε Φυδρια δέε Νυμφее Ἄ/ειδωναι ανεενκωρω
 161.118 [Λό(γος)· ὑμῖς δέε Φυδρια δέε Νυμφε Ἄει]δων[ναια] νεεν/κωρω
 162.1 [Λό(γος)· ὑμῖς δέ]ε Φρυγια δέε / [Νυμφее Αι]δωνεα / [νεαενκωρω νεοι]κου/[σε]
 163.5 Λό(γος)· ὑμῖς δέε Φρυγια δέε / Νυμφее Ειδωνεα νεαεν/κωρω κατοικωσε
 165.4 Λό(γος)· ὑμ[ῖς] δέε [Φρυγι]/α δ[έε Νυμφее —]
 165.41 Λό(γος)· ὑμῖς δέε Φρυγια δέ[ε Νυμφее] / Ἐδωνεα ενκωρω
 166.1 Λό(γος)· [ὑμῖς δέε Φρυ]/γι[α δέε Νυμφее Αιδων]/εα [νεανε]/αενκωρω
 167A.4 Λό(γος)· [ὑμῖς [δέε] Φ[ρυγια] / δέε Νυμ[φее Ειδωνεα νε]/αενε[κωρω
 168A.14 [Λό(γος)· ὑμῖς] δέε Φυ/[δρια δέε Νυμ]φее Ει/[δωνεα ενκωρω]
 169.5 [Λό(γος)· ὑ]μῖς δέ[δ]ε / [Φρυγια] δέε Νυμφε[—]
 170.1 [Λό(γος)· ὑμῖς δέε / Φρυγια] δέε / [Νυμφ]ее Ειδ/[ωνεα] νεεν[κωρω]

Ἐτσι τυπώνονται τα κείμενα του Audollent, ο οποίος ακολουθεί την πρώτη έκδοση του R. Wünsch, *Sethianische Verfluchungstafeln aus Rom* (1898), αρ. 16-32. Σε καμμιά μορφή δεν έχει νόημα η φράση. Ο Wünsch την εξήγησε ως ασυνήθη κλητική *dee* (σελ. 15), και, αναγνωρίζοντας ότι η λέξη Φυδρια των αρ. 160, 161, και 168 μάλλον ήταν λιγότερο εφθαρμένη από τη λέξη Φρυγια, είδε εδώ παρακλήσεις σε ένα *Deus* <E>*phydrias* και σε ένα *Deus Nymphaeus*. Θα ήταν, όπως εξήγησε, δύο ενδεχόμενες ονομασίες του Ὁσιρη (πβ. *PGM* XII 23 ἐγώ εἰμι Ὁσιρις ὁ καλούμενος ὕδωρ), για τον οποίο έχουμε επικλήσεις αλλού στις πινακίδες αυτές. Και στα Ειδωνее, Ειδωνεα, Αιδωναι είδε ο Wünsch γραφές του Αδωναί. Δεν αποκλείεται ότι τέτοια ονόματα ήταν στο νου ενός αντιγραφέα, αλλά τα χωρία μένουν εφθαρμένα σε κάθε μορφή. Η συντομογραφία Λό(γος) δείχνει ότι ο γραφέας μας χρησιμοποίησε ένα βιβλίο με τυπικές συνταγές. Για αυτό το λόγο, η φθορά θα μπορούσε να είναι έργο του γραφέα του ίδιου ή κάποιου προηγούμενου αντιγραφέα. Μια σχεδόν βέβαια αιτία φθοράς θα ήταν η ομοιότητα των γραμμάτων C και E. Η φθορά θα ήταν σε

ΥMIC ΔΕΕΦΥΔΡΙΑΔΕΕΝΥΜΦΕ

από

ΥMIC ΔΕΕΦΥΔΡΙΑΔΕCΝΥΜΦΕ,

τουτέστι ὑμεῖς δέ, ἐφυδριάδες νύμφαι. Ο Αλέξανδρος ο Αιτωλός (3.22 Powell), ο Ερμοκρέων (*AP* 9.327), και ο Λεωνίδας ο Αλεξανδρεὺς (9.329) χρησιμοποιούν αυτό το σπάνιο επίθετο ἐφυδριάδες για τις νύμφες, για τις οποίες γίνονται επικλήσεις αλλού σ' αυτές τις κατάρες. Η μετοχή κατοικοῦσαι είναι η πιθανότατη ανάγνωση του κατοικοῦσε των αρ. 155A, 155B (κατακ- πιν.), 158, 162 (νεοι]κου[σε εκδ.), και 163 (-κωσε πιν.). Τα υπόλοιπα είναι λιγότερα βέβαια. Μάλλον η αρχική φράση είχε και άλλες λέξεις (όπως τη λέξη ἐφυδριάδες) οι οποίες δεν περιλαμβάνοντον στο λεξιλόγιο των αντιγραφέων, και για το λόγο αυτό υπόκεινταν σε διαστρέβλωση. Όταν το πρότυπο έφτασε στο γραφέα μας, οι λέξεις αυτές θα είχαν καταλήξει σε ομάδες γραμμάτων χωρίς σημασία, σαν να ήταν εξωτικοί σχηματισμοί που δεν έπρεπε να αντιγραφούν με μεγάλη φροντίδα. Δυνατότητες για τις αρχικές λέξεις είναι αἰδώνια (Ησυχ., *EM* 30.20 αἰδώνια· θανάσιμα) και ἔγχωροι (γνωστό σήμερα μόνο από τα λυρικά μέλη του Σοφοκλή και από το Λυκόφρονα). Η επίκληση θα μπορούσε, δηλαδή, να έχει αρχίσει τη ζωή της ως: ὑμεῖς δέ, ἐφυδριάδες νύμφαι, αἰδώνια, ἔγχωροι κατοικοῦσαι.

David Jordan

Σουηδίας 54

GR 106 76 - Αθήνα